

अप्रैल तः मई २०२३ पर्यन्तम्

RNI

DELSAN/2013/50379

चैत्र-शुक्ल-एकादशी तः ज्येष्ठ-शुक्ल-एकादशी पर्यन्तम्
(वै-२०८०)

ISSN:2347-1565

संस्कृत-चान्द्रिका

मासिकी संस्कृत-बालपत्रिका

वर्षम्-१० संयुक्ताङ्कः-९-१०

सम्पादकः

डॉ. अरुण कुमार झा

सचिवः

एक साहित्यिक त्रैमासिक पत्रिका

एवं

समकालीन साहित्य के रचनात्मक मूल्यांकन की जीवन्त प्रस्तुति

एवं

सम्पूर्ण देश के प्रसिद्ध साहित्य-साधकों के साथ-साथ नवोदित प्रतिभाओं
की सशक्त लेखनी की संयुक्त प्रस्तुति

“ संस्कृत मञ्जरी ”

(आई.एस.एस.एन-2278-8360)

संस्कृत भाषा और साहित्य के प्रचार-प्रसार हेतु सतत प्रयत्नशील दिल्ली संस्कृत अकादमी,
दिल्ली सरकार द्वारा प्रकाशित एक ऐसी सम्पूर्ण साहित्यिक पत्रिका जो सहज मानवीय संवेदनाओं,
शोध-निबन्धों तथा उदात्त जीवन-मूल्यों का अनुठा संगम और प्रत्येक वर्ग के पाठक-समुदाय की
अपेक्षा के अनुकूल पठनीय एवं संग्रहणीय है।

मूल्य:- एक प्रति रु. 25/- मात्र, वार्षिक सदस्यता शुल्क रु.100/- मात्र

सुखि सम्पन्न स्वस्थ सकाण्ठक अभिव्यक्ति की संवाहिका

“ संस्कृत मञ्जरी ”

के स्थायी अभ्येत बनें।

आज ही अपना वार्षिक सदस्यता शुल्क नगद, मनिआर्डर अथवा दिल्ली में मुनाये
जाने योग्य बैंक ड्राफ्ट दिल्ली संस्कृत अकादमी के नाम से भिजवाकर सदस्यता प्राप्त करें।
शुल्क माल्टी सिटी बैंक द्वारा भी स्वीकार्य होगा।

पत्र व्यवहार का पता —

सचिव/ सम्पादक, दिल्ली संस्कृत अकादमी, दिल्ली सरकार

प्लॉट सं.-५ झण्डेवाला न, करोलबाग, नई दिल्ली-११०००५

दूरभाष सं.- ०११-२३६३५५९२, २०९२०३६३

संस्कृत-चन्द्रिका

'मासिकी संस्कृत-बाल-पत्रिका'

अप्रैल तः मई २०२३ पर्यन्तम् वर्षम्-१०-संवत्सार्कः-१-१० (वि०-२०८०) (चैत्र-शुक्ल-एकादशी तः श्लेष-शुक्ल-एकादशी पर्यन्तम्) सम्पादकः डॉ. अरुणकुमार झा सचिवः सहायकसम्पादकः प्रद्युम्नचन्द्रः सम्पादक सहायकः मनोज कुमारः आवरण/सज्जा पूजा गढ़ाकोटी	क्र.सं.	अनुक्रमणिका	पृष्ठ-संख्या
	१.	सम्पादकीयम्	॥
	२.	भारतीय-वृक्षचन्द्रम्	डॉ. देवीसहाय पाण्डेय: "दीपः" १
	३.	भवीष्यदेशी मुनि कव्य आलो	श्री दण्डप्रणिराचार्यः ४
	४.	श्रीनारद-वैदिकशक्ति	श्री अंकुर नागपालः ६
	५.	विहितसक-उपनि जीवा	डॉ. हर्षदेव पाषयः १३
	६.	भूमण्डलपरिचय	श्री ओषधकाश नाकुरः १५
	७.	कण्विक-पुत्रम्	डॉ. शारदा लमेशः नाकुरः १५
	८.	सुख-पुत्रस्य विवेचनम्	श्री मनोज कुमारः डिमरी १८
	९.	भारतीय-स्वामीनन्द-संश्लेषः	श्री विमल चन्द्रः शर्मा २०
	१०.	नाट्योत्तरी-सम्पादकः	
	१०.	व्यावहारिक संस्कृतम्	श्री मनोज कुमारः डिमरी २२

दिल्ली संस्कृत अकादमी

(राष्ट्रिय राजभाषी क्षेत्रम्, दिल्लीसर्वकारः)

DELHI SANSKRIT ACADEMY

(Govt. of N.C.T., Delhi)

ई-पत्रिका

प्रकाशकः

सचिवः

दिल्ली-संस्कृत-अकादमी, दिल्ली-सर्वकारः

प्लॉट सं०-५, झण्डेनालानम्, करोलबागोपनगरम्, नवदेहली-110005

दूरभाषः - 011-23635592, 23637798

सदस्यताशुल्कम्

प्रति-अङ्कम् : 25 रूप्यकाणि

वार्षिकम् : 250 रूप्यकाणि

ISSN : 2347-1565

©दिल्ली-संस्कृत-अकादमी, दिल्ली-सर्वकारः

©Delhi Sanskrit Academy, Govt. of N.C.T of Delhi

शुल्कप्रदानप्रकारः

**बैंकधनादेशः (डी०डी०), डाकधनादेशः (मनिआर्डर) अथवा सी०टी०सी० चैक माध्यमेन
(दिल्लीसंस्कृतअकादमीपक्षे)**

Mode of payment:

**Demand Draft, Money order or by CTC Cheque
(In favour of Delhi Sanskrit Academy)**

E-mail Id : sanskritpatrika.dsa@gmail.com

sanskritprakashan.dsa@gmail.com

Website : <https://sanskritacademy.delhi.gov.in>

Magazine link: <https://sanskritacademy.delhi.gov.in/h/e-magazine>

सम्पादकीयम्

अथि सुरवाणीसमुपासकाः सहृदयाः।

यदि विश्वस्य कस्यापि भाषायाः शिक्षणात् पूर्वं संस्कृतस्य अध्ययनं भवति तर्हि सा भाषा सहजता शिक्षितुं शक्यते, यतः संस्कृतभाषायाः व्याकरणस्य आधारेण पिन्नाः प्रवाः निर्मिता। इयं वैज्ञानिक भाषा अस्ति, तस्या शिक्षणेन आसोग्यं भवति। प्राचीन ज्ञान विज्ञानेन इदं अवगतं भवति।

संस्कृत भारतीय संस्कृतेः भाषा अस्ति तथा च एषा भाषा अनुष्वस्य चरित्र निर्माणे सहायका अस्ति तथा च अस्या पठन पाठनेन विखण्डित समाजस्य एकीकरणस्य सामर्थ्यं वर्तते। अतः निवेदनमिदम् यत् बाल्यकालात् एव व्यावहारिक संस्कृतस्य अध्ययनं अध्यापनं कुर्वन्तु इति।

शकाब्दः १९४५

भावकः

(डॉ. अरुणकुमारझा)

सचिवः

भारतगौरवण्डम्

-डॉ. रेवीशहाण पाण्डेय: "दीप"

इदंति संख्यासमये विशेषः।

यथा महाभयदमयण्डलेशः।

स्वकीयपुदीकुङ्कुमलित एवः

किराजते वै रागने विशेषः ॥१॥

कृताङ्गरागः कुमुदप्रियोऽयं

चक्रोवृन्दाय सुखं बवानः ।

न्योत्सोत्तरीयं^१ परितः प्रसृज्य

षावनिशां नृत्यति पतञ्जलः ॥२॥

पञ्चभिर्भूतैश्च विभाकराय

सुपूरितोऽयं सकलप्रवेशः ।

श्रीबालतुल्यं^२ लघुपेषण्ड

व्योम्नस्तटाके तारतीति रम्यम् ॥३॥

व्योम्नस्तटाके विक्रान्ततुल्यं

विलोक्य रूपं शशिनस्तवीर्य ।

तारागणतानामवस्ती विपुला

भित्तिन्दरूपा गगनाङ्गनेऽस्ति ॥४॥

अथ प्रदीपं शशिनं विलोक्य

तारास्तथा हेमपतङ्गतुल्याः ।

आगत्य सद्यः परितः नभश्च

शशिप्रदीपं परिवारयन्ति ॥५॥

प्रतानितं घनघसो वितानं

पण्डेय चन्द्रः परिलभितोऽस्मिन् ।

षावनिशीघ्रं^३ न च कौऽपि जाने

के योनयण्डां परिवारयन्ति ॥६॥

१. न्योत्सोत्तरीय - चर्चितरीरूपी नृपकुल २. श्रीबाल - सेवारा ३. निशीघ्र - अर्द्धगति ।

समुत्पन्नं कलकृतवस्त्रं
 गुल्फेषु सङ्घर्षं चाटकस्य^१ पश्य ।
 विधाति चैत्रं यथाधौक्तिकस्य
 भावा विशाला वृद्धिताति दिव्या ॥ ७॥

पीडे पिडे चादपकौटरस्य
 स्वचम्बुना चम्बुषु शाककाणाम् ।
 भक्ष्यं क्षिपन् वै सुविद्वद्गणसङ्घ-
 साधोति तत्र द्विगुणाक्षिणाम् ॥ ८॥

श्यामां घटां व्योमि किलोष्य रम्यां
 युवाभिरा या यकपंक्तिपाला ।
 समुत्पन्नौ हरतीति धिना
 प्रतीयते सा किमपि यमोज्ञा ॥ ९॥

आम्रस्य वृक्षे हरिते मुरम्ये
 फलं स्ववन्नं हरिताभयुक्तम् ।
 वृष्ट्वा शुक्लं किंशुकरक्ततुण्डं^२
 चित्तं प्रमन्नं नदि कस्य ज्ञतम् ॥ १०॥

शाकानुरक्तद्विजमुन्दमम्बे
 यरासवस्याः पिकपण्डिता ये ।
 आहर्षितं चाभस्तरागिणाले
 गायन्ति दिव्यं यधुवर्षिणीतम् ॥ ११॥

शिखाभरः शोचनकण्ठकेकी
 पिच्छस्य वृत्तं विरचय्य पितृषु ।
 कर्तेति कृत्यं विविधे प्रयातः
 ईषद्वि सख्यास्य सुनीलकण्ठम् ॥ १२॥

१. चाटक - गौरैया चड़ी ।

२. किंशुकतुण्डं - देवू के फूल की भीति लाल लाल शोभ वाला ।

३. शाकानुरक्त - वृक्षों की शाखा के रंगी, पेदों की शाखा के रंगी ।

४. यधव - विष्णु, ब्रह्मा ।

दृग्गीर्वाणानां ललितानां विभूतयः
 तिष्ठन्ति वृक्षाः परितः प्रपश्य ।
 प्रसूयताश्च^१ मुता ललास्ताः
 नटन्ति रम्याः ऋदिसालनेन ॥ १३॥

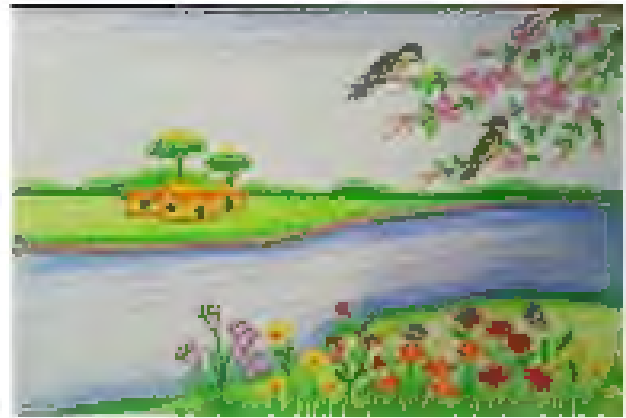
सङ्गीतगोतं पिकथातकानां
 तथैव च तद्भ्रमराबलीनाम् ।
 संश्रुत्य सर्वं पशुपक्षिबर्गो
 मुदाम्बितोऽयं निखिलो निरर्गः^२ ॥ १४॥

अश्वत्थवृक्षः सरसो रसज्ञः
 भूत्वा सुगोतं सुखिलोक्य नृत्यम् ।
 वदात्पद्मे शोभनसामुवाच
 पत्राणि ताला इव चावयित्वा ॥ १५॥

वर्गं सरस्तुङ्गतरङ्गसङ्गं
 स्वात्म्योजनेनैवैरबलोक्य शोभाम् ।
 तरङ्गतालेन तटेन साकं
 प्रभोदजालं प्रकटीकरोति ॥ १६॥

वैशाङ्ग्येन ये ऋतवो नटन्ति
 ते पुष्पहस्ता वितरन्ति शोभाम् ।
 सर्वस्य धितं ननु चोरयन्ति
 क्रमेण तेषां रंभणं प्रपश्य ॥ १७॥

ऋतोः रसस्य ऋतुनाज एवः
 सुख्यवेशः पिकवैशिकः सः ।
 विहारशीलः सरसो वसन्तो
 वने सपत्ने ययुः जयंतीति ॥ १८॥

- ललितकृतं नगरम्, रामबाटः, अयोध्या
 उत्तर प्रदेशः

१. ताटङ्ग - कण्डूल या कर्णफूल। २. निरर्ग - सुष्टि ।

“मदीयदेशो भुवि भव्य आस्ते”

—वसुधैवकुटुम्बकम्—

वेदवेदाङ्गवेदङ्गन्यासपरास्वाध्यायकोटिदम् ।
अस्मदाचार्यवर्यं श्रीगौतमिन्दाय समाश्रये ॥

वयस्यमाशान्तिमुह्यन्त्वभावेः

परोपकारं परिशीलयन्तः ।

मुखं जना यत्र नयन्ति कालं

मदीयदेशो भुवि भव्य आस्ते ॥१॥

यद्गौतमं भारतगौतमीय-

रुचुङ्गकेतुर्जयतुङ्गमास्ते ।

तन्महामूर्ध्नि यत्र देशो

मदीयदेशो भुवि भव्य आस्ते ॥२॥

सत्यस्य धर्मस्य च यत्र मानम्

स्नेहं च यत्रास्ति सुप्रतीकम् ।

शान्त्या सदा यत्र जना वसन्ति

मदीयदेशो भुवि भव्य आस्ते ॥३॥

छगोलभूगोलरसायनदि-

विज्ञानकार्याणि समाश्रयन्तः ।

वैज्ञानिका यत्र जयं भजन्ते

मदीयदेशो भुवि भव्य आस्ते ॥४॥

न लोभयन्तो न च मोहयन्तो

नवीनकार्यं परिवर्जयन्तः ।

विज्ञा जना यत्र मुदा वसन्ति

मदीयदेशो भुवि भव्य आस्ते ॥५॥

लोभो न कश्चिन्न मदो कुतश्चित्

क्रोधो न कश्चित्कुनयो न कश्चित् ।

देदीप्यते यत्र च नीतिमार्गो

मदीयदेशो भुवि भव्य आस्ते ॥६॥

विचित्रवर्णैर्विविधप्रकारै-

द्रुमादिभिः धुषितसौम्यधूपिः ।

सख्यादिपूर्णा रमणीयधूपि-

मदीयदेशो धुवि मध्य आस्ते ॥३॥

सम्प्लोहनै रागकलावतंसैः

कण्ठीरवानां यभुरैर्निनादैः ।

सम्प्लोहिता यत्र जनाश्चरन्ति

मदीयदेशो धुवि मध्य आस्ते ॥४॥

प्रभातकाले मुनिकृन्दगीतो

वेदध्वनिः कृन्तति पापतापम् ।

धर्मप्रभा घाति जनेषु यत्र

मदीयदेशो धुवि मध्य आस्ते ॥५॥

वसचिज्जनाः काव्यसुभाप्रपन्नाः

वसचिन्व संगीतसुभाप्रपन्नाः ।

वसचिज्जना भक्तिमुधाप्रपन्नाः

मदीयदेशो धुवि मध्य आस्ते ॥६॥

इयं हि देवभाषया स्वकीयदेशगौरवं

गुरोः पदाब्जसौरभप्रसन्नतेजसा मया।

मनोहरं सुवहं व्याकर्णं दण्डपाणिना

प्रसीदतु श्रियः पतिः श्रिया सहैव धुषितः ॥७॥

-शास्त्रिद्वितीयवर्षम्

हरिप्रियागुरुकुलम्, दिल्ली

श्रीनारदभक्तिकारिका

अंकुर जगन्नाथ

यत्किरीडो पार्ष्णेपरुषाऽयुतस्वल्पिणी ।

या स्तब्धता ह्ययुत सिद्धयुक्तो यच्छति पुरुषः ॥१॥

इसके ये अन्तः अर्थात् कभी नष्ट न होने वाले राग उस की भाँति कहता है जिसका प्रान्त करके
भाँति भाग सिद्ध एवं युक्त हो जाता है सू. १. ३

प्राप्य तां न कश्चिन्निकन्धिद् द्वेष्टि बाधयति होचति

आसक्तितैव योगेषुत्साहो तस्य न जायते ॥२॥

इस भाँति को प्राप्त करके वह कहती है नहीं रखता न कुछ चाहता है न रोक करता है और न ही
भीत से उसकी आसक्ति अधक उत्पन्न होता है सू. २

आध्यात्मपञ्च तां ज्ञात्वा यन्तो ययति शान्तधी

यत्किरिरोधस्वपत्वाज्ञैव आध्यात्मिनिमित्तता ॥३॥

इस भाँति को जानकर पुरुष आध्यात्म उन्मत्त एवं समाधी हो जाता है निरोधस्वपत्ता होने से भाँति
भाव आदि से दूँधल नहीं होती। (सू. ३. ७)

सन्नयस्य लोकबोक्तकर्मव्याप्ति युच्छेरी ।

अनन्यताऽधिकच्छति विरोधो कथ्यते सुधे ॥४॥

लोक एवं वेद में कह कर कतब्यों को छोड़कर कथन भाग्य- श्रीहरी व अनन्यता एवं उनका प्रति
अधिकता को ब्रह्मों के द्वारा विरोध कहा गया है सू. ४

अन्यत्रावधारितया उच्यतेऽनन्यता सता ।

लोकबोक्तयुक्तलोह कृतिरधिकच्छति ॥५॥

जगत्तान के आतिरक्त अन्य कभी आधर्मों के परिधान को विहाय न अनन्यता कहा है इस भाँति
ये लोक एवं वेद के अनुकूल कृति आधर्मों के अधिकता कहते हैं सू. ५. १२

यत्किरिच्छेरी न वै त्वान्य वेदाध्याययुक्तयैः

रक्षणाय च तस्याध्यात्मलोके वा यतनं सूत्रम् ।

वेदाध्याययुक्त्या च लोकबोक्तयुक्तयैः ॥६॥

भाँति की दुःख स्थिति प्राप्ति हो जान पर भी उक्त पुरुषों के द्वारा कतयुक्त आधर्म पदार्थ नहीं होता
इस लोक में आधर्मपूर्वक उच्छेरी रक्षा करनी चाहिए अधक ज्ञान सुनिश्चित है और लोकिक व्यवहार की
सामान्य शरीरधर्म आदि के दृष्टि से एक न्यायनी चाहिए सू. ६. १४

यत्किं पुमादिकृत्येषु ह्यनुत्तममवोधन ।

पातशर्षः पुष्पांशः कथयितुं हरेर्द्वयम्

आत्मरत्नाधिकरुद्रे च ह्यणिदम्यो ह्यजवोदिनाम् ॥३३॥

महाहरमन्दन व्यासजी ने भगवान् श्रीहरी की पूजा आदि कृत्यों में दृढ़ अग्रगण्य को तथा वरुचि गर्व ने श्रीहरी की कृपा अर्पित में दृढ़ अनुगण्य को भक्ति कहा है मरुर्हि शार्ण्ड्वल्य ने आत्मरति में अचिररुद्रे विषय में दृढ़ अनुगण्य को भक्ति बतलाया है (सू.२५. २८)

इतिर्धितादित्याकारा इतिविस्मृतिशोकदा

कुट्टिर्भक्तिविति ख्याता चादंभ मङ्गलमना ॥३४॥

महात्म्य गरुड के द्वारा ईश्वर में सभी अनवरणों कर्षण को अर्पण को तथा भगवान् के विस्मरण में शोक देने वाली कुट्टि शम्भुभावना को भक्ति बतलाया गया है सू.२५

गोभिक्षाया यथा यत्किमीशकुट्टि विधा इरी

तद्विहीरा च आगणाधिव लोकोऽनुधुषते

तत्सुखेन सुखित्वम्यत्र यत्र मास्ति कदाचन ॥३५॥

गोविन्द को भगवान् श्रीहरी में भगवद्कुट्टि गन्ध बिना भी भक्ति थी जाँक से भगवद्कुट्टिहीन भक्ति तो जागे की देखी जाती है, जिसमें शिष्ट के सुख में ही सुखी होगा कभी कहीं नहीं दिखता सू.२५. २९

फलक्याप्यज्ञानयोगाध्यां कर्मणेन चरन् स्मृतम्

इश्वरतेऽधिपतिदेवी देव्यधीनिकर्मे यतः ॥३६॥

फलवृदा होने के कारण यह भक्ति तो कर्म जग एव चीज से भी श्रेष्ठ कहा गई है ईश्वर अधिमान के देवी तथा देव्य के प्रेमी बतलाए गए हैं। (सू.२५. ३०)

ज्ञानसाम्या हरेर्भक्तिविति कस्यचिदाशयः

विषय आश्रयता करिष्यन्त्यनुते धनिकज्ञानयोः ।

ब्रह्मपुत्रास्तु भक्त्याप्य कस्मिन्नाऽऽत्मकस्मात्पतर ॥३७॥

किसी आचार्य का अशय है कि ज्ञान के द्वारा हरिभक्त प्राप्त होती है जबकि कोई कोई लोग उक्त दोनों भक्ति और ज्ञान को परस्पर आश्रयता मानते हैं। ब्रह्मपुत्रों मतक अर्पित ने तो भक्ति की स्वयं फलरूपता को कहा है (सू.२६. ३०)

गजगुह्यदिविषये तद्वैवाक्यव्युत्पत्ते ययुः

तत्प्रज्ञानेन यतो गजगुह्यदिभुक्त्वाप्तनितेय च ।

जायेते न तत्तद्विषये यत्किमगंष्ट्रा मुपभुजि ॥३८॥

हीन चेमे ही जैसे गजगुह्य आदि विषयों में भी देखा जाता है कि उनके ज्ञानसाध से राजा को तृष्ट एव भुधार्गिवृत्ति नहीं होती इसलिए मुमुक्षुओं को इस भक्ति का घटण करना चाहिए (सू.३१. ३३)

तत्साधयामि श्रोतकानि देशिकैर्द्वैमंहात्म्यधि

विषयासङ्गसन्त्यगसादृखण्डधजमातसा ॥३९॥

भगवद्गुणानुभवमाप्नोति तेषाम् इति हि

वदन्ते भगवद्भक्तिरीषादिरिक्वावशात् ॥१४॥

महान् आचार्यों के द्वारा उस भक्ति के कुछ साधन कहे गए हैं विषय (भोग) एवं तनके संग आसक्ति को पूर्ण छोड़ने से भगवान् श्रीहरि का अखण्ड गिरनारो भक्त करने से भगवद्गुणों के श्रवण एवं कीर्तन करने से तथा भगवान् के कृपालेश से तनमें भक्ति प्राप्त होती है सू.३४.३८

अथ वा बहतां सद्गुणानुभवाप्नोतीतमे।

भगवत्कृपया सम्पन्नोपादिति विशिष्यतः ॥१५॥

अथवा ऐसा कहा गया है कि भगवत्कृपा से प्राप्त होने वाले महापुरुषों के अमोघ सत्संग से जो वस्तुतः इस धरती पर अत्यन्त दुर्लभ है भगवान् में भक्ति प्राप्त होती है। सू.३९.४०

भगवत्सत्संगाभेदभावात्सत्सवसकृता ।

साध्यतां वदन्ते मोक्षे नैव नु सद्गुणा गुणः ॥१६॥

भगवान् एवं तनके वनों (भक्तों) में अर्पेद होने के कारण इस लोक में सत्संग ही साध्य कर्तव्य है, यदि कुसंग (सू.४१.४३)

कामक्रोधी बल्ले मोह स्मृतिघंशस्ततो यते।

वाशस्ततः पुनर्घंशः सर्वस्यैव कुम्भशूनाः ॥१७॥

कारण कि उस कुसंग में काम क्रोध मोह स्मृतिघंश बुद्धिनाश तथा अनन्त अपाय सर्वगत हो जाता है (सू.४४)

आदिकाले तरङ्गस्य प्रतिक्षणविवर्धनात्

समुद्रस्यैव गच्छन्ति कामक्रोधेभ्यसो यताः ॥१८॥

ये काम क्रोध अदि ऐसे हैं, जो अपने आरम्भकाल में तरंग जैसे छोटे होते हैं तथा प्रतिक्षण बढ़ते-बढ़ते समुद्र जैसे विशाल हो जाते हैं। सू.४५

महाकुपावसेवाय विर्मथो भवति नरः ।

मायायास्तस्मिन् नृपं सृष्टुं त्यक्त्वा पद्मपतिः ॥१९॥

महापुरुषों की सेवा में व्यक्ति निमग्न समतारहित हो जाता है तब वह श्रेष्ठ बुद्धि वाला व्यक्ति निर्गन्त हो सभी असक्तियों को छोड़कर पद्म से पद्म उतर जाता है सू.४६

विहितस्थापससेवी लोकबन्धनभोदकः

विस्त्रीगुणस्ततस्तत्र त्यक्तयोगक्षेपः सुधीः ॥२०॥

त्यस्तकर्षणतः कर्षतन्वासी इन्द्रवर्धितः

वेवरीतीतो ह्यविच्छिन्नचपुतागद्गतः पुन

ताम्रवन्मलोपदेश्य सतपतेन्द्रो यय ॥२१॥

‘निर्जनस्थान में रहने वाला लोककल्याण के सम्बन्धों को छोड़ चुका तीन गुणों से ऊपर उठ चुका योग अद्वयता की प्राप्ति एवं श्रेष्ठ प्राप्त के स्थान को छोड़ चुका बुद्धिमान व्यक्ति पाए उतर जाता है और सभी कर्मफलों को छोड़ चुका ऐसा व्यक्ति कर्मों का त्यागकर गिद्धेन्द्र होकर वेदों से स्वतः रूप उठ जाता है। भगवान् के अखण्ड अनुग्रह को प्राप्त हुआ वह भक्त अन्य जातियों का भी ज्ञान देता है।’ (सू.४४-५४)

अविचिञ्चयस्यो प्रेयस्वरूपमवबलक्षयते

चूकतास्वादपचस्त्वोक्तं दृश्यते पात्र एव हि ।२२

प्रेम का स्वरूप अविचिञ्चनीय दिखता है। मांगों पूर्णों को प्राप्त हुआ स्वाद जिसकी वह व्याख्या नहीं कर सकता। इस लोक में किसी पात्र पात्र में वह दिखता है। (सू. १-५३)

गुणैः कायैर्विगृहीत बर्धमान क्षणाक्षयताम् ।

अविचिञ्चयस्यो सुदृशमनुभाव्य सता इति ।

तत्प्राप्य पश्यति तच्छ दृणोति क्षिप्तायञ्च तत् ।२३

जहाँ प्रेम, गुणों एवं कायिकाओं से मर्झा रहित होता है। प्रतिक्षण बसता है। अविचिञ्चत एवं अद्वयता सूक्ष्म होता है। केवल सत्पुरुषों के हृदयों में ही उसका अनुभव होता है। उसको पकड़ प्रेमी केवल इसी का सुगता है तथा उसकी का चिन्ता करता है। (सू.५४-५५)

गुणभेदादक्षाताद्विधेदाक्षिप्ता क्षुता निवपम् ।

पाप्मनं प्रशस्तिञ्च घञ्जते पूर्वपूर्वतः ।२४॥

सत्त्व-मादि गुणों के घेर से अधिक आतं-आदि भद से यह भक्ति तीन प्रकार की सुनी जाती है। उनमें उत्तरोत्तर अपने पूर्ववर्ती से श्रेष्ठ है। (सू.५६-५७)

सर्वस्वात्मनया धत्ति शान्तिरुपाश्रित्य पशाम्

पाप्मानन्दरूपमवात्मवपमप्रापताङ्गता ।२५॥

शान्तिरूप एवं परमानन्दरूप ज्ञान से अन्य सभी साधनों की अपेक्षा धत्ति सुलभ है। इसका सिद्ध करने के लिए किसी प्रमाणान्तर की आवश्यकता नहीं है। धत्ति स्वयं प्रमाणरूप है। (सू.५८-६०)

पारम्यकाकृतित्वगी लोकद्वानि न क्षिप्तयेत् ।

यत् तां क्षिप्तयेद्देवापसिद्धः कार्यवर्जने

त्याग कार्यकलस्येव धत्तिसाधनमुद्यतम् ।२६॥

भगवान् श्रीपञ्चरात्रण के प्रति अपने सभी कर्मों को त्याग ‘अर्पित’ कर चुका भक्त लोकतार्थ की चिन्ता न करे किन्तु जब तक वह अर्पित, अपरिपक्व, भक्त है तब तक कर्मत्याग से होंगे कलौ लोकद्वानि के वह हंगे ही समझे। अध्यात्म कार्यत्याग न करेंगे। कर्मफल से त्याग का धत्ति का उद्यत साधन कहा गया है। (सू.६१-६२)

स्त्रीवैविधियवास्तिक्यचरित्रं न अवेत्तुनः ।

दत्तमाधियानमुद्यमानि त्वजेञ्च वगवन्त्याम् ।२७॥

भगवत् में मन को लगाकर रखने वाले भक्त को कभी स्त्री और रखने वाले मन वास्तविकता वाले चित्रों को रही सुनना चाहिए और इसको चाहिए कि वह रम्भ-अभिमान-आदि का त्याग कर दे सू.६३-६४

हेशर्पिताश्रित्वाथार- कामक्रोभपुतो ययि ।

नत- समर्पयेत्कामक्रोभादीनि इतै युदा ॥२८॥

इसके कं प्रति आने सभी कर्मों को अग्नि करने वाला भक्ति यदि काम क्रोध आदि से युक्त भी हो तो इसको आने काम- क्रोध- आदि को प्रसन्नतापूर्वक श्रीहरि में ही समर्पित कर देना चाहिए, सू.६५

सेव्यसेवकसेवाया त्रिरूपचङ्गलक्षिता ।

इतै दास्यपरा कान्तापरा का प्रीतिपाथरेत् ॥२९॥

सेव्य-सेवक-सेवा-इस त्रिगुटी के रूप में सदैव श्रीहरि से ही दास्यभक्ति अथवा कान्ताभक्ति रूपी प्रेम करना चाहिए। (सू.६६)

एकान्तिन- परा भक्ताः रोषप्रस्थाविशिधूषिताः ।

पावयन्ति भरा आर्यं परस्परययो युदा ॥३०॥

रोमांच-आदि अन्त महाभागों से युक्त रहने वाले एकान्ती भक्त श्रेष्ठ हैं वे प्रेमपूर्वक गर्धवी एवं अपनी मत्ता को पवित्र करते हैं। (सू.६५-६८)

वीर्यानां तीर्थेताऽस्वच्छ कर्षणां कर्षणसिता

शास्त्राणां शास्त्रता भित्तयेकादिध्वज सर्वज्ञः ॥३१॥

इन्ही एकान्ती भक्तों से ही सदैव तीर्थों का तीर्थत्व है कर्मों में कर्मत्व है शास्त्रों का शास्त्रत्व है। सू.६९

तन्मया भगवद्भक्ताश्चलोक्त्य महात्मनः

चोदन्ते पितरौ देवा मृत्युनि रक्षिता भरा ॥३२॥

उन तन्मय भगवन्मय भगवद्भक्तों को देखकर महत्मा लोग प्रसन्न हो जाते हैं चित्तुगण एवं देवगण बचते हैं तथा गर्धवी स्वयं को सुरक्षित मानती है। सू.७०-७२

जातिविद्याक्रियासुखकुलविज्ञादि पेदिताः ।

नैव साध्याः यतो यन्तः पारायणपरायणाः ॥३३॥

उनमें जाति विद्या क्रिया रूप कुल धन आदि का भेद नहीं किया जा सकता; क्योंकि वे भक्त लोग तो भगवान् श्रीमन्मन्मन् के अनुगत हैं। (सू.७३-७४)

सादृश्य भावलययोऽस्य सादृश्यत्वादिप्रापतः ।

यन्तिशास्त्राणि धित्वापि यन्तिवृद्धिपंथो यवेत् ॥३४॥

भक्त को विचर में नहीं फसना चाहिए; क्योंकि इसमें विस्तार का अर्थ है। इसको सदैव भक्तिशास्त्रों का ही चिन्तन करना चाहिए, ताकि इसकी भक्ति से वृद्धि हो सू.७४-७६

सुखःसाधीद्विद्वानां स्वगन्तकाल क्षणं पुनः

स्वर्गं नैव प्रकुर्वन्त भगवद्भक्तिपाथरेत् ॥३५॥

सुख-दुःख-आदि दुन्दों का छोड़कर एक-एक क्षण के काल को भी व्यर्थ न करता हुआ वह केवल भगवद्भक्ति करे (सू.७७)

अहिंसा सत्यमस्तिवयं शौचं दयादिकं कृतम् ।

पालनीयाभिः सद्भिश्च भक्तिपातंगुणमिधिः ॥७६॥

भक्तिमार्ग पर चलने वाले सत्पुरुषों के द्वारा अहिंसा सत्य आस्तिकता यचितता दया आदि व्रत सदैव पालन करने योग्य हैं। (सू.७८)

सर्वदा सर्वभावेन यत्नवीचः सदा हरिः

यत्नश्च कर्मिणो भक्तान् प्रयोजयति सोऽधिरात् ॥७७॥

सभी कालों में तथा सभी भावों से सदा केवल श्रीहरी ही भजनीय हैं, क्योंकि वही कर्मिण होकर अपने भक्तों को यथाशील प्रमूदित करते हैं। (सू.७९-८०)

कायेन मनसा वाचा चित्तरेव गरीयसी

गुणसाहाय्यत्वे स्वार्थास्माद्योच्यते वाक्यतः ॥७८॥

सख्यतः कान्तभावश्च वात्सल्यात्मन्यप्यदृष्टः ।

स्वात्मनिवेदनाद्युत्थे चैवात्म्यरहितोऽस्ति

एकाग्रप्रकारेण भक्तिर्गीता महात्मभिः ॥७९॥

शरीर मन वाणी से भी भक्ति ही श्रेष्ठ है गुणसाहाय्यत्व रूपभजन अर्चना स्मरण दास्यभक्त सख्यभक्त कान्तभाव वात्सल्यभाव तन्मयता आत्मनिवेदन एवं परमविरहभाव- महात्माओं ने इन ग्यारह प्रकार की भक्ति को कहा है सू.८२-८२)

कुमारव्यासशशिद्वन्द्वशुक्कर्णप्लवङ्गव्याः ।

चविशेषोद्भवा विष्णुः कौण्डिन्यश्च त्रिभीषणः ।

यत्नसाधार्यो द्रुपे सर्वे प्रजयन्ति यनीषिणः ॥८०॥

ऐसा भक्तिशास्त्र के कुमार सरक आदि व्यास शशिद्वन्द्व शुक् कर्ण हनुमान् बलि शेष दृष्टव विष्णु कौण्डिन्य विभीषण आदि मरीची आचार्यलोक कहते हैं सू.८३

यत्नोक्तं वारदेवात्र किञ्चिन्नात्ममुत्तमम् ।

एतदो यन्यते यत्नः स च न सधते प्रभुम् ॥८१॥

महर्षि वारदेवी के द्वारा यहाँ जो कल्पलोककारी एवं उत्तम शासन कहा गया है वत्सकां को मानता है वह भक्त निश्चित ही भाइवान् को प्राप्त कर लेता है (सू.८४)

स्वस्तीह वारदेव्यं हरिजयपणितं भक्तिशतकं गभीरं

सङ्क्षिप्तं काविकाभी रघुसमयस्य मागधलाङ्कपुरेण

स्वामी श्रीपद्मसिंहस्त्रिजगति भक्तान् प्राप्तपुत्रोऽद्य जग्धुः

कुप्यन्त्युष्टिप्रसवामपुदिनहनयान्दास्यभक्तान् स्वकीयम् ॥८२॥

भगवान् श्रीरामचंद्रजी में मन लगाने वाले अंकुश नागपाल के द्वारा हरिभक्तों के द्वारा सम्मानित इस अव्यक्त गम्भीर एवं कल्पवृक्षकारी नारदीय भक्तिशास्त्र को कारिकाओं के रूप में संक्षिप्त किया गया है आज त्रिविंशत्यन्तों के दिन तीर्थं लोकों में पूजा की प्रथा का यह कल्पवृक्षकारी भगवान् श्रीनन्दमौनसिंहदेव अपने दृष्टिप्रसाद से अपने शाल्यभक्तों को प्रसूचित करण करता करें।

॥ इत्यथ श्रीनारदभक्तिकारिका सम्पूर्णसमाप्तम् ॥

४/९ १० डबल स्टोरी
किजयनगरम् देहली ११०००९

‘चिकित्सक रुग्णौ’ क्रीडा

डॉ. इन्दिरा माधवः

विमर्शस्य गृहस्य रुग्णे त्रयं बालका इदं बालिकं प्रतिवेशितां गृहेभ्यः अगत्य क्रीडन्ति ते सर्वे चिकित्सक रुग्ण क्रीडा क्रीडन्ति तेषु एकं चिकित्सकं भवति अन्ये सर्वे रुग्णानां सम्बन्धिनः सन्ति विमर्शं चिकित्सकं अस्ति

विमर्शः आगच्छन्तु सर्वे चिकित्सालयं अस्ति अत्र सर्वे फर्ती तिष्ठन्तु

सर्वे आह्वयः।

भूमिः महादेशे मम पुतलिका व्याधिगता वर्तते सा द्वाभ्यां दिवसभ्यां न किमपि खादति

विमर्शः अत्र दृच्छर्षदे मां स्थापय।

भूमिः स्वपुतलिकाम् दृच्छर्षदे स्थापयति विमर्शः रुग्णा पुतलिकां परीक्षते

भूमिः एषा पुतलिका बहिः गच्छति किन्तु गृहम् अगत्य गृहं न प्रक्षालयति। मूत्रं न परिमार्जयति। सा वस्त्राणि न परिहर्षयति। कक्षे स्वगिति अतः मरुका ता दृग्गति दन्तधावनं न करोति अतः तस्याः दन्ता अपि दुष्टिताः स्थग्या मलिनजले वृष्टौ स्नयति। पुनः गृहं न स्तयति। विमर्शं विद्यायुना रोगसञ्चारं लक्ष्यते त्रकाणां दिवसानाम् औषधं ददामि किन्तु स्वास्थ्यं रक्षं बहिः न गच्छ। संपूर्णः विश्रामः आवश्यकः।

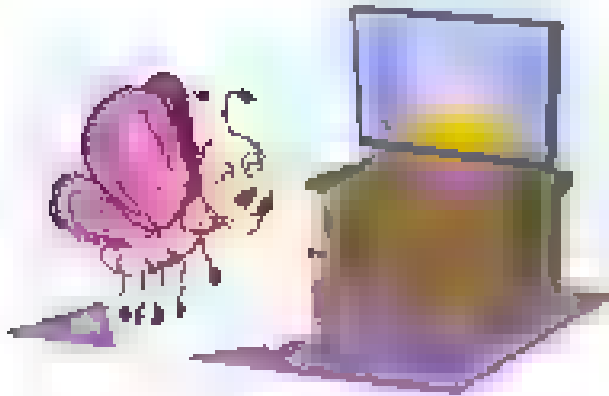
भूमिः स्वपुतलिकाम् अङ्गु गृहीत्वा दूरे तिष्ठति

मातङ्गः महादेशे मम पुतलिकं खादति किन्तु अन्नस्य पाचनं न भवति दिवसे आप्ता उदारा भवन्ति।

विमर्शः तत्र पुतलिकायां शीघ्रं पक्वं भोजनं Foss Food रोचते सः भोजनं न दत्तं चर्वति। पण्यं चाकलेहेन तस्य दन्ता अपि ज्वाम् क्षिणा ज्ञातः सः शत्रौ विलम्बेन खादति असी मध्ये शत्रौ जलपूरिका द्वातेलः गम्ये खादति तेन तस्य पाचनं न भवति त्वम् एव तस्य द्रव्याचारं कुरु अहम् औषधं ददामि मरुताह यावत् बहिः भोजनं न कर्तव्यम्

किरातः किरात! अधुना त्वं विकृतसकः भव
 किरातः - अन्यः कोऽस्ति?
 मैत्री श्रीमान् मम पुस्तलिका नेत्रपीडाम् अनुभवति सा पठने विपुला किन्तु सा पठितुं न शक्नोति सा
 याचकाले नेत्रयोः पीडाम् अनुभवति
 किरातः भर्गविर! तां उच्चपीडं स्थापय
 मैत्री स्वपुस्तलिकां स्थापयति
 किरातः तस्या नेत्रे रते वते सा दिवसे किं करोति?
 मैत्री सा दूरदर्शिनं पश्यति तस्यै कार्यरूपतः अस्तीव रोचन्ते
 किरातः यत्रो निर्ममे चलदूरभाषं पश्यति किम्?
 मैत्री आमं हातादस्मै दूरभाषं स्वीकृत्य निर्गम्य यावत् सा चलदूरभाषेण क्रीडति
 किरातः अत एव तस्या नेत्रे क्षीणे वते। मसीगस्थस्य उग्रनेत्रस्य आगम्य पत्वा नेत्रयोः परीक्षणं करोम्य।
 मास्वय वयं चिरं यावत् क्रीडामः आगच्छतः शार्धकं कृत्वा दगाहारं कुरु-
 सर्वे सर्वे वस्तुनः सुखिनः सर्वे सन्तु किमप्यः
 सर्वे यदापि पश्यन्तु वा कश्चित् दुःखाभात् भवेत्॥
 सर्वे दगाहाराग्रेभ्यः दगाहारं कुर्वन्ति आत्मानि हर्षन्ति च

८, राजमिलक बंगला
 आवायनगरम्, स्वामकस्थ सपीये
 योग्यल अहयदाकायः ३८००५८

भूमण्डलपरिक्रमा

ओमप्रकाश ठाकुर

एकए देवानां मध्ये विवादः सम्पद्यते "देवेषु कः प्रथमतया पूजनीयः" इति सर्वे देवा आत्मानं प्रथमः पूज्य मन्वन्ते स्म। अन्ते ते विवादविर्लयाय प्रजापतिं ब्रह्माणम् एव विवेक्षितवन्तः भगवन् अस्मासु कः प्रथमः पूज्यम् अर्हति इति विषये विवादोऽस्ति। भवान् तु सर्ववित् अहं भवतः विषये सर्वमहन्

सृष्टिश्चमालः परमेश्वरस्तोऽपि प्रजापतिः तेषां निवेदनं निराक्य अवधीत्। पुष्पासु यः पृथ्वीप्रदक्षिणां कृत्वा प्रथमं मान् उपैष्यति स एव प्रथमपूज्याम् अर्हति

इत्येकमर्थं सर्वे देवाः स्ववज्रवाणि अधिष्ठाय भूमण्डलस्य परिक्रमायै प्रचलितः। सद्यः एतावतगच्छम् आरुह्य वरुणः मकरम् आरुह्य समुद्रपर्यणं गन्तुं प्रवृत्तः। अन्ये स्थादिना त्वरिता जग्मुः। तन्द्रितः श्रीगणेश उन्मत्तः भूत्वा अतिष्ठत् क्व मकरकाये गणेशः क्व च तस्य वाहनं मूषकः कथम् एतावतो दीर्घयात्रा मूषकवाहनं सम्भवितुं इत्यासीत् चिन्ताकारणम्

एवं चिन्तयतः श्रीगणेशस्य परः अकस्मात् हरिणः कीर्तयन् देवर्षिः शरदः प्रकटयाम्बभूव। श्रीगणेश सादरं तं सम्पूज्य आधावतः देवर्षिः। कृत आगच्छते?

श्रीनारदः अवांचनः अपि गणपतेः। परिभ्रमणं मम सहजा अभिरुचिः तथा प्रेरितः अहम् अत्र आगमम् किन्तु अद्य अहं त्वां चिन्तितमिव उपलक्ष्ये कस्माद् एवम्?

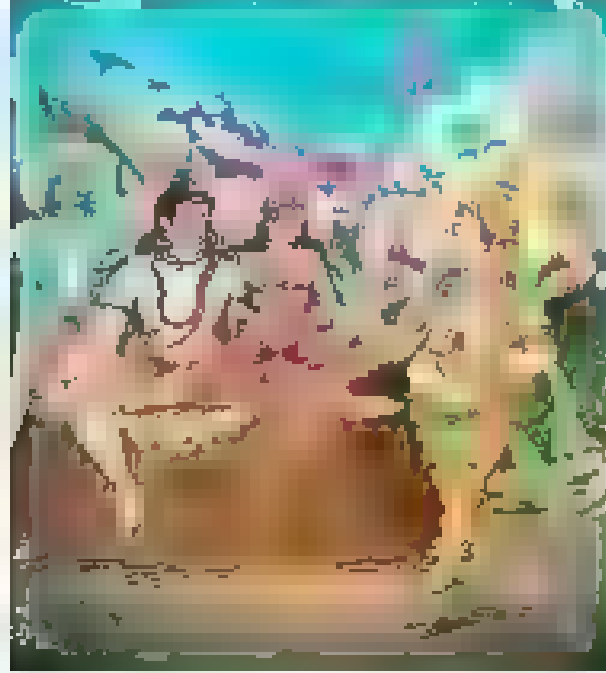
श्रीगणेशः विहस्य अवदत् भवान् सर्वज्ञः पुनरपि निवेदयामि मम चिन्तकारणम् तदाकर्ण्य श्रीनारदः सर्ममतम् अवदत् अपि गणनायकः त्वं तु बुद्धिनिधानः खड्गलोऽसि तव सकाशे युक्तोनाम्भावः कथं सम्भवति? त्वं केसि यत् शस्त्रेषु जगती पृथ्वीरूपा पिता च परमेश्वररूपः निर्दिष्टः तर्हि काऽत्र चिन्ता? विधीयतां परिक्रमा

श्रीगणेशैऽपि तद्वच्च मिश्रस्य नहासः द्रुतम् एव कैलशम् उपयिच्छन् स मातरं पार्वतीं तत्र विनाय यत्र श्रीगङ्गकरः
समाधिरस्थः अहसन् मातरं वरकस्य वामभागे दण्डेण स्वयं मूषकम् अधिरुद्धं तया सप्त प्रदक्षिणः चकण तदपु
त्रदालोकं गत्वा श्रीब्रह्मणः समक्षम् उपनस्थं

सर्वज्ञं ब्रह्मदेवं सर्वप्रथमं तत्र उपस्थितं श्रीगणेशं वीक्ष्य स्वः नेत्रः सकंतेनैव तस्य प्रथमगूढवीर्यनाम्
प्रख्यापितवान्

अतिरिचोणं प्राप्त्वा श्रमविवृतवदना देवाः प्रथमम् एव हत्त्रापगतं श्रीगणेशं किलांक्य विस्मिताः बभूवुः
चतुर्वदनो ब्रह्मा स्मितपूर्वं मातापित्रां भक्तिगृहस्य प्रतिनदधनं विनक्ष्णचातुर्यं श्रीगणेशं प्रथमपूज्यं देवम्
उद्घोषितवान्

क्षणिक दुःखम्

डॉ. लालबा रमेश, गाडगे

विरहकृतानुसार भीम्या दिवसः आरब्धः अङ्गणसम्पन्नार्थं रूपावसि. रेखाएव चाकलय सर्वं तथा यथावत् कृतम् अद्य घटविधायनं गन्तुं चरु आसीत् यतो हि कारावकाशः आसीत् अवकाशकाले गृहकार्येषु सा अधिकं कर्म व्यप्रीकार्थं ऐच्छत् भोजनं कृत्वा तस्या गतां यदनं प्रार्थयन् यतः कन्या पुत्रः च विश्रुतं प्रपत्तिं इदानीं पीरु गृहे एकाकिनी अस्तुत अद्य गच्छीत् सा स्वस्था इवसने कर्त्तव्यं भाषा आसीत् प्रपत्तिं कर्त्तव्यं वेदना अपि हृदयगतं किन्तु न तथा आरब्ध इति सूचितः उपजात्या कारणान् स्यात् इयम् अस्वस्थता इति विधिकन्य सखीणि कार्यरिणि सखाय्य नौजन्यप्रीतिकथा सखीणम् अगत्यत् किन्तु कस्यैतं भोजनस्य इच्छा अवकाशः लीला वेदना हृदयस्थाने दण्डना और भूमी व्यपत्ति किमभवत् इत्यपि न तथा जगाम

तस्यार्थं अवकाशाय कवयपि अस्फुटस्वरं तस्या कर्म परिवारः न तथा वृत्तः कृतं अस्मि अद्यम् पुण मा कृत्र नयम्?

काऽपि कृष्णकणीय चतनन् स्पष्टधारी अवदत् "यमदुःखः सयम् भवतीं यमलोकां नयाम

तस्य उत्तरे कर्तारस्वर्गं च व्यपीता मोरा अवदत् "कथं मा यमलोकां नयम्? को मम अपराधः? त्वं जीर्णा न च कृपा कृपा मा मा नयन्तु धेः" पुनश्च अपरः कर्तारस्वरेण अवदत् "यय यमराजस्य सेवका तस्य आज्ञया एव भवतीं नयामः तुष्णीं भवतु इत्यनीम् ।

क्षणिकदुःखं हैः यमदुःखं सा यमराज प्रति गीता न सादर प्रणम्य गीता अवदत् भगवन् नाहम् एतवत् शीघ्रं मम लोकं त्यक्तुकामा मम भर्ता मम अपत्यद्वयं च मा विना कथं जीवंतुः मम महोविशालं काऽपि परिषद् आयोज्यते मया मा विना सा कथं सम्पद्यते प्रेषणं मा कुपया भूलेकम् न मया काऽपि सह सम्भाषितम् अन्तिमक्षणे गुरस्य न काऽपि व्यवस्था कृता विद्वन्मोहस्य काचित्चन काऽपि अदूर्णति एव मम एकवारं तत्र प्रेषयतु "

तस्या वचांसि कृत्वा यमराजः उच्चैर्हसित्वा उवाच न एतद् कदापि सम्भवति अत्र आगतः मनुष्यः पुनः पृथिवील्लोकं गन्तुं न शक्नोति। अपरं च सर्वे मनुष्याः अनिच्छन् एव अत्र आगच्छन्ति न कोऽपि मरणं वाञ्छति नराजीर्णः अपि जीवनेच्छां न उहति अपि सत्यं कथयामि अहं त्वम् जगत् चक्रम् अविशतम। न कोऽपि कस्यापि कृते तिष्ठति। कोऽपि विना कारोवरोधं न भवति

“सत्यं भवान् भणति किन्तु यमं कन्या अष्टमं वरदाया पठति पुत्रस्य शांतान्दधरौक्षा संपीये वर्तते तयोः पिता सदैव स्वकार्ये निपन्नः अतः तयोः किन्ना या वधते।” पौरया पुनर्कथयत् “अवतु दिवसमेकम् अत्र तिष्ठत्यस्य स्वः स्व भूलोके गन्तुमर्हति किन्तु एकवारं त्यक्तं शरीरं पुनः न लभते शरीरं विना एव तत्र गत्वा सर्वं प्राप्तश्चीकृत्वा पुनः अत्र आगच्छ न कोऽपि सह सम्भाषितुं शक्नोति त्वया तत्र ” यमराज उवाचान् जनगुहोरास्त्रि भगवन् पौर।

अस्म्यकथेक दिवसं नाम भूलोकस्य एक वर्षम् इति ज्ञाससि नु? यमराज अपुष्कट

सर्वपापं अस्मा नृपतय् आसीत् तस्या कृतं पापम् एक दिवसं कथयामि तथा पापिनाः अन्येषु यमदूतैः सा स्वगृहं प्राप्ता अकृण्वन् रक्षणाक्षरि नासीत् तथा विनिता या विना अकृण्वन्त्य सप्ताथनं रक्षणाक्षरि न क कृपात्” तत्र अत्र प्रविष्टा आसं कथं कोऽपि नरौत् पत्कगृहं तस्य प्राप्तयि पदं पुनः कार्ये निगमन आसीत् “अपि कथयाम् यम वेषस्थितौ न अनेन कदापि देवः पुषितः सप्ताभावात् कथयाम् देवः अपुष्कट एव स्थितः “पाकगृहं कापि पुकरी कथयाम्ना लालोत् “का एवा पौरया विज्ञाता तस्याः कथं पञ्चगल्लसु सुकर्णककृण्वन्ति न दुष्टता तथा अवगम्य “पदमेतं पुनर्विवर्य क्ता गते वर्षे एव यया क्रौणाणि सुवर्णककृण्वन्ति तस्य हस्तं दुष्टतां तस्या इदं निगम्य अदुष्टा तस्याः कन्या गृहसम्पत्तिनं स्वया आसीत् नरौत् तस्या वदने पातुविषयस्य दुःखम्। “मयि स्थिताया न तथा कदापि पद्म साहाय्य कृतं न वा कदापि सपकमात्रं यम आत्तायै मष्ट प्रदत्तम् अष्टं तु कार्ये कर्तुंति

“भवतु पुत्र पश्यसि इदानीम्” इति विचिन्तय सा तस्य कक्षं प्रविष्टा स धम्मणध्वनिसंलयनं श्रित्वा महं कार्त्तलापे निमग्नः आसीत् तस्य पुस्तकाणि वस्त्राणि सह्याणकयन्त्रं सर्वं चततत्र पतितमासीत् नासीत् गृहं कुत्रापि तस्या छायाचित्रं न वा तस्या अस्तित्वस्य किमपि चिह्नम् होराद्वयं तत्र स्थित्वा तत्र तेषा व्यवहारा विहीक्षिता सर्वं पूर्ववदेव आसीत्। मदनस्य स्वस्थं शरीरं तस्य भाषायाः आनन्दितं मुखं कार्यं कुर्वन्ती नृत्यन्ती गावन्ती कन्या स्वविश्वगतं भूतं इति सर्वं दृष्ट्वा “मम मरणस्य नास्ति अत्र किमपि दुःखम्” इति अनुभूय सा भूया दुःखिता।

स्वाग्रतः विहाय सा महाविद्यालयं ग्राह्यता तत्र सर्वे प्राध्यापकाः सत्राख्यं पूर्ववत् स्वकार्यरता आसन् सा प्राध्यापककक्षं प्रविष्टा तस्यैः रक्षणं काऽपि अन्या युवती द्रष्टुं प्रविष्टा असीत् सीरया नमस्कृत्य तत्र नासीत् तस्य स्थाने अन्या काऽपि शिक्षिका आसीत् तत्रापि सा होराद्वयम् अवलोक्य कस्यापि भाषणे तस्य उत्तरं न अभवत् विरागेन समस्तं तत् निर्गत्य सा मातृगृहं गता। तत्र अन्ये एव कक्षं तत्र दृष्ट्वा तस्या अग्रजं तद् गृहं विक्रीतुम् ऐच्छत् प्रायः स्वच्छा गूरुत्वा स सगृहिकाम् अन्यत्र गतं स्यात् इति सीरया चिन्तितम्।

“इदानीं कुत्र गन्तव्यमस्ति?” यमदूतेन पृष्टम् “भवद्भिः सह यमलोकमेव आगच्छामि सीरया नेत्रसङ्कटेन एव सूचितम् इदं ज्ञाय सा पुनश्च यमलोकम् आगता।

१९/६ रायकपा “यान्त्रिक विहारः,
त्रिभुक्तिं नगरम् नगरपुरम्-१२

सुख दुःखस्य विवेचनम्

पद्मोज कृपारः त्रिपरी

साम्पूर्णस्थिते भूयद्गत विविध मानव प्रवृत्तिभिः स्व सामाजिक चिन्तनानुसारं पुष्पकं पुष्पकं जीवनं पद्धतिगुणैः क्रियते प्रायः सर्वे धैतिक सुखं समृद्धिं वैभवार्थं प्राप्त्यर्थमेव पतन्तो दृश्यन्ते तेषां चरमाददेश्यमपि विविध भौतिक साधन संग्रहे दैहिक सुखं प्रतिरूपं पतति

परन्तु भारतीयैः मनीषिण्योः प्रत्यक्षभावरितं अस्मात् जमीयात् परमार्थं कस्मिंश्चिद्दृष्टेः तत्त्वस्थानुभूतिः कृती तैरनुभूतं यदस्मिन् हारीयं भूते नवहृते पुं एकं नित्यं शुद्धं चरुं मुक्तं सूक्ष्मं तत्त्वं स्थितं विद्यते अस्मात्प्राप्त्यभिधीयते अर्थं न भाषते न द्विषते एनं शत्रुप्राप्तिं न हिन्दुभिः पापको न दहति आपा न क्रोदयति धनं तो न शोषयति अयमेव विशुद्धात्मा परमात्मा तथैवतुल्यं देहस्य रक्षी च कथ्यते अस्त्रगृहारास्यदात्मनः त्वगहं रूपमेव सन्दृश्यते पद्मं जीवन्तं कश्चिन्मनोवाशास्त्रोत्तरकथं सदृशां कति अत आत्मन एव चिन्तनं निदिध्यासनं च साधनमस्ति

अध्यात्मः प्रधानस्यास्य जीवनस्य शुद्धस्य संस्कृतं वाङ्मये भारतीय ममात्रे च सर्वत्र दृष्टं तस्मिन् अस्मादध्यात्म्यं प्रधानार्थं जीवनार्थं त्यक्तं न भुञ्जीरति त्यागनिवृत्तं भाग्यं विनाशभागादिभूतं त्यागमयः चिन्तनादिव ज्ञानमार्गिकं सामर्थ्यं श्रीरामचन्द्रः चिन्तनात् सत्यार्थं स्व राज्यं मुक्तिं वैभवञ्च परित्यज्य महापुरुषं गच्छति परां राज्यं त्यक्तं भानुं श्रीरामचन्द्रस्यधिकारं कृत्वा कथयति-

तद् ददामि तस्यैवाहं मुद्रांश्च राज्यमकण्टकम्।

परन्तु यदा श्रीरामचन्द्रः पिता भरताय प्रदत्तं राज्यं केनपि प्रकारेण न स्वीकरोति तदा भक्तः कथयति-

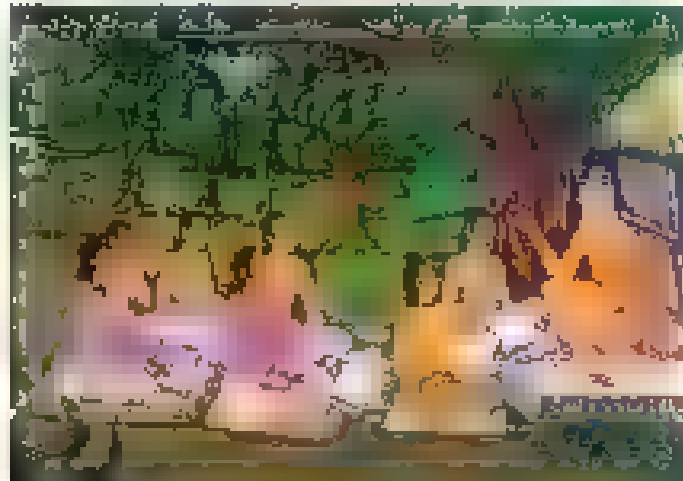
अनुद्वेगे हि सम्पूर्णं जलैर्द्विषि दधुभयं

न तद्वदामि यदि त्वां नु प्रवेक्ष्यामिदृताशयम्

भाग्यमस्तु दग्धं भुवःदण्डं स्मिन् राज्यं प्राप्त्यर्थं सत्त्वं भस्म साधार्थं च स्वर्गं भानुं सर्वत्र विनाशं यधस्य चरुं दृष्टानां दृश्यन्ते परन्तु न कोऽपि रतादृशं दृष्टानांऽङ्गलोक्यते यत्र धाता स्वः भानुः इतो स्वाधिकारस्य राज्यस्य वरिष्ठाः करोति तत्पुत्रं महत्काव्यं यत्तद्वत्तु रम् दिविकनयं पशुक्रमं पुष्पकं समग्रं महोपगहनं विनित्यं स्वकृती कुञ्ज-विरचितं तस्मात्ता शयनं मुस्य पात्रं च भोजनं कुञ्जं कूटीरम्भेऽपि महादण्डनिकादि-वर्तिना प्रजा जनानां हृदयेषु शासनञ्च कर्त्तुं स्वत्यागारहादि आदानं हि विमर्शात् सत्ता वरिष्ठावस्थितिं कथं प्राप्तं करोति

समग्रं वैभवानामधोऽध्वं पुराणं प्रसिद्धो भास्वान शीतलस्य हांकरं स्वयं कपालं पण्डितः शिखरां धृत्वा भागादधिकं त्यागमेव भिक्षया परिहृत्य करोति

अध्यात्म प्रधान जीवन दर्शनत् संस्कृत बाह्यमयं परोपकार यत् दान तपोमय चिन्तनधारः प्रदुर्भूता यरोपकारार्थं पुण्यं तु न स्यात् ऋतुशतैरपि परोपकारं पुण्याय पापाय परपोहनं प्रभृति परोपकारान्तरैक सूक्तयः यज्ञं चै श्रेष्ठतमं कर्म यज्ञदानं तपश्चैव पावनानि मनोविषया प्रभृतिः यत् दान तपोमयैक सूक्तमयं च अनमानसं सततभुङ्क्तुं भावन्वितं कुर्वन्ति अध्यात्म प्रधान जीवता देव धर्माय काम मोक्षतिः गुरुष्वार्थं चतुष्टयं ग्रन्थि रूपं जीवनं लक्ष्यस्य निर्धारणम् भूतम् अधिकामौ मूलतः भौतिकं लक्ष्यं साधयतां मांश्वरचाध्यात्मिकं लक्ष्यम्। एतेषां सर्वेषां धर्ममूलत्वाद् महर्षिं संदम्यतां बाहुल्यध्यादशावसन्ति यत् धर्मोदधरं च कामं च स किमर्थं न सेव्यतः तथैव च सा गुण कल्पन्ति च भनम् धर्मादिरुद्धौ भूतेषु कायोऽस्मि इत्यर्थकाण्यो धर्मांगरूपं सेवयं मोक्षं प्राप्तिं प्रयत्नञ्च भौतिकैश्चर्यस्योदराय प्रवाह रुद्धुं समर्थोऽस्ति अध्यात्म प्रधान जीवतादेव ज्ञानचयः गृहस्थ वानप्रस्थ सन्यास एव चतुषरोऽस्य चिन्ताक्रम व्यवस्था प्रदुर्भूता ज्ञानचयं वानप्रस्थ सन्यासाश्रयेषु तथा तपोमयजीवनवर्धका प्राधान्यं भवत्येव इति

सम्पादक सहायक
वि.स.अ.

भारतीय स्वाधीनता संग्राम, बारडोली सत्याग्रह

संस्कृत-संज्ञा-सूची

भागीयः स्वाधीनः सग्राह्यः बाण्डालीः सत्याग्रहः आन्दोलनं बल्लभः भार्यः परेण्यः त्रिभुजः १९२८ तमे वर्षे
गुर्जरप्रान्ते अथवा तदादोलनं प्रचुराणं कृषक-दोलनाय समीपे आवांल्लभस्य मलकाण
तात्कालिकप्रान्तीय-मन्त्रालये रावस्ते विराजतमिश्रितम् अधिवर्धनम् आसीत् परेण्यः एतस्य रावस्तेबुद्ध
चार्विगंधः कृतः तस्यरेव सत्याग्रह-दोलनाय अत्यन्तम् एतस्य आवांल्लभस्य सम्पत्तेः सर्वे नौ कृतम्
मन्त्रालये एतत् आदोलनाय अधिर्वाच्युः पैकं दृढप्रयासा विहितं फण्टुः अस्तौ रावस्ते भुत्वा कृषक-अधिवर्धन
मन्त्रालये स्वीकृतं रावस्ते च तत्र कृषीकृत्य ६०३ प्रतिशतं कृतम्

एतस्य आश्रान्तत्वात् साकल्यवत्तार एतन्नाथ साक्षर इति दृष्टाभिः प्रदेय साकल्यं च नाश्रित्य प्रोक्तं यत्
एतन्निष्ठसकलमपेक्षं यत् साक्षरं विकला पुण्यम्

[illegible]

पञ्चमः अध्यायः - १९२५ तमे वर्षे सुप्रसिद्धं जनपदस्य कृषकैः सहस्रान्तरं गतस्य अन्नदान विधयः सम्मानितम् अस्मिन् आन्दोलने गृहस्य पाटोदारः कृषकैः एक न अपि न सर्वकारिभिरादधः तत्र धानं गृहीतम् १९२७ तमे वर्षे वैद्विजायन्त्या कल्याण-कृषकस्य अपि न इत्यन्तकथस्य न तदाधिनन आन्दोलनं तत्राऽऽन्न सन्निधयः अन्तर्गतकारण एतस्य कारणं १९२६ तमे वर्षे सन्निधयः कल्याण पाटोदारस्य कल्याण पटोदनं प्रत्यक्षजनसमाधानपर्यन्तं तदागतं सर्वकारः विचाराः भूयः कृषकापायना अन्तर्गतकृतम्

[illegible]

महिलाः अपि अस्मिन् आन्दोलने महत्त्वं भूमिकाम् अदवन्तः यत्र बम्बयिनगरस्य पारसी-महिला मीटुबेन-पेंटिट् भक्तिका मवीबेनगटेलः सुगुत्री शरदाबेनशाह अपि च शाहदराशाहस्य नामानि उल्लेखीयानि सन्ति यटेलेन नारदोलिदकः प्रभाविता जाता एतस्मैव सत्यग्रहकाले तत्रत्यमहिला गटेलाय सहाय इति उपाधिं प्रदत्तवन्तः सर्वकारेण हुमनालीद्वय मैक्सबेलाय च नारदोलीप्रकरणे विरीक्षणादेशः प्रदत्ताः। विरीक्षणसमवेष्ट्याय वर्धितं १० प्रतिशत राजस्वम् अवैधादिकम् इति घोषितम्। अतः सर्वकारेण राजस्व ६.०३ इति प्रतिशतं विकल्पितम् अन्येन प्रकारेण सरदारबल्लभभाईगटेलस्य नेतृत्वं नारदोली-कडक आन्दोलन सफलतत्पूर्वकं सम्पन्नम्।

सहायक-प्रसार प्रसार अधिकारी
दिल्ली संस्कृत अकादमी
दिल्ली सर्वकार

शाब्द रूपम्

सर्वनाम शब्द

अवस् (वह) (पुल्लिङ्ग)

विभक्ति	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	असौ	तम्	अपौ
द्वितीया	असूम्	अम्	अपम
तृतीया	असुना	असुभ्याम्	असौभि
चतुर्थी	असुभ्यै	असुभ्याम्	असौभ्य
पञ्चमी	असुभ्यात्	असुभ्यम्	असौभ्य
षष्ठी	असुभ्य	असुभ्यो	असौभ्याम्
सप्तमी	असुभ्यन्	असुभ्यो	असौभ्यु

(स्त्रीलिङ्ग)

विभक्ति	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	असौ	अम्	अम्
द्वितीया	असूम्	अम्	अम्
तृतीया	असुना	असुभ्याम्	असौभि
चतुर्थी	असुभ्यै	असुभ्याम्	असुभ्य
पञ्चमी	असुभ्या	असुभ्याम्	असुभ्य
षष्ठी	असुभ्याः	असुभ्यो	असुभ्याम्
सप्तमी	असुभ्याम्	असुभ्यो	असुभ्यु

(स्त्रीलिङ्ग ,

विभक्ति	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अहं	अम्	अम्
द्वितीया	अहं	अम्	अम्
तृतीया	असुना	असुभ्याम्	असौभि
चतुर्थी	असुभ्यै	असुभ्याम्	असौभ्य
पञ्चमी	असुभ्यात्	असुभ्याम्	असुभ्य
षष्ठी	असुभ्य	असुभ्यो	असौभ्याम्
सप्तमी	असुभ्यन्	असुभ्यो	असौभ्यु

यत् (जां) (पुल्लिङ्ग)

विभक्ति	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	यः	यौ	यै
द्वितीया	यम्	यौ	यान्
तृतीया	येन	यभ्याम्	यै
चतुर्थी	यस्मै	याभ्याम्	येभ्यः
पञ्चमी	यस्मिन्	ययोः	येभ्यः
सप्तमी	यस्मिन्	ययोः	येषु

यत् (स्त्रीलिङ्ग)

विभक्ति	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	या	यं	याः
द्वितीया	याम्	यं	याः
तृतीया	या	याभ्याम्	याभिः
चतुर्थी	यस्मै	याभ्याम्	याभ्यः
पञ्चमी	यस्याः	याभ्याम्	याम्यः
सप्तमी	यस्याम्	ययोः	यामां
		ययोः	यासु

(नपुंसकलिङ्ग)

विभक्ति	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	यत्	यै	यानि
द्वितीया	यत्	यै	यानि
तृतीया	येन	याभ्याम्	तैः
चतुर्थी	यस्मै	याभ्याम्	येभ्यः
पञ्चमी	यस्यात्	याभ्याम्	येभ्यः
सप्तमी	यस्य	ययोः	येषाम्
सप्तमी	यस्मिन्	ययोः	येषु

तत् (वक्) (पुल्लिङ्ग)

विभक्ति	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सः	तौ	ते
द्वितीया	सम्	तौ	साम्
तृतीया	तेन	ताभ्याम्	तै
चतुर्थी	तस्य	ताभ्याम्	तस्य
पञ्चमी	तस्मात्	ताभ्याम्	तस्य
षष्ठी	तस्मै	तयोः	तेभ्यः
सप्तमी	तस्मिन्	तयोः	तेषु

तत् (स्त्रीलिङ्ग)

विभक्ति	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सा	तु	साः
द्वितीया	साम्	ते	साः
तृतीया	तया	ताभ्याम्	ताभिः
चतुर्थी	तस्यै	ताभ्याम्	तस्य
पञ्चमी	तस्याः	ताभ्याम्	तस्य
षष्ठी	तस्मात्	तयोः	तेभ्यः
सप्तमी	तस्मिन्	तयोः	तेषु

तत् (नपुंसकलिङ्ग)

विभक्ति	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	तत्	तौ	तानि
द्वितीया	तत्	तौ	तानि
तृतीया	तत्	ताभ्याम्	तै
चतुर्थी	तस्य	ताभ्याम्	तस्य
पञ्चमी	तस्मात्	ताभ्याम्	तस्य
षष्ठी	तस्मै	तयोः	तेभ्यः
सप्तमी	तस्मिन्	तयोः	तेषु

इवप् (यङ) (स्त्रीलिंग ,

विभक्ति	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	इवम्	इमे	इमाः
द्वितीया	इमाम्	इमं	इमाः
तृतीया	अनया	आभ्याम्	आधि
चतुर्थी	अस्यै	आभ्याम्	आभ्यः
पञ्चमी	अस्या	आभ्याम्	आभ्यः
षष्ठी	अस्या	अनयो	आसाम्
सप्तमी	अस्याम्	अनयो	आसुः

धातु रूपम्

सेव (सेवा करन्) (लट् लकार)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	सेवते	सेवते	सेवन्ते
मध्यमपुरुषः	सेवसि	सेवथ	सेवध्वं
तृतीयपुरुषः	सेव	सेवामहे	सेवामहे

(लृट् लकार)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	सेवामाप्	सेवाम	सेवन्ताम्
मध्यमपुरुषः	सेवाम्य	सेवाम	सेवाम्यम्
तृतीयपुरुषः	सेवे	सेवाजहे	सेवामहे

(लङ् लकार)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	असेवत	असेवताम्	असेवन्त
मध्यमपुरुषः	असेवथा	असेवेध्वम्	असेवध्वम्
तृतीयपुरुषः	असेवे	असेवामहे	असेवामहे

(विधिलिङ् लकार)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	सेवेत्	सेवेताम्	सेवेन्
मध्यमपुरुषः	सेवेथाः	सेवेजध्वम्	सेवेध्वम्
तृतीयपुरुषः	सेवेथ	सेवेवहि	सेवेमहि

(लृट् लकार)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	सेविष्यते	सेविष्यते	सेविष्यन्ते
मध्यमपुरुषः	सेविष्यसे	सेविष्यथ	सेविष्यध्वं
तृतीयपुरुषः	सेविष्ये	सेविष्यामहे	सेविष्यामहे

किम् (पुल्लिङ्ग)

विभक्ति	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	कः	कौ	कं
द्वितीया	कम्	कौ	कान्
तृतीया	कंन	काभ्याम्	कै
चतुर्थी	कस्य	काभ्याम्	केभ्य
पञ्चमी	कस्मात्	काभ्याम्	केभ्यः
षष्ठी	कस्य	कयो	केषाम्
सप्तमी	कस्मिन्	कयोः	केषु

किम् (कौन) (नपुंसकलिङ्ग)

विभक्ति	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	किम्	कं	कानि
द्वितीया	किम्	कं	कानि
तृतीया	कंन	काभ्याम्	कै
चतुर्थी	कस्मै	काभ्याम्	केभ्य
पञ्चमी	कस्मात्	काभ्याम्	केभ्यः
षष्ठी	कस्य	कयो	केषाम्
सप्तमी	कस्मिन्	कयोः	केषु

इवम् (यह) (पुल्लिङ्ग)

विभक्ति	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अयम्	इमौ	हयं
द्वितीया	इमम्	इमौ	इम्यन्
तृतीया	अनेन	आभ्याम्	एभि
चतुर्थी	अस्मै	आभ्याम्	एभ्यः
पञ्चमी	अस्मात्	आभ्याम्	एभ्यः
षष्ठी	अस्य	अनयो	एषाम्
सप्तमी	अस्मिन्	अनयो	एषु

कृ (करना) (परस्मैपद)

(लट् लकार)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुष-	करोमि	कुरुते	कुरुयन्ति
मध्यमपुरुष-	करोषि	कुरुथ	कुरुम
उत्तमपुरुष-	करोमि	कुरुव	कुरुम

(लृट् लकार)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुष-	करिष्यति	करिष्यतः	करिष्यन्ति
मध्यमपुरुष-	करिष्यसि	करिष्यथ	करिष्यध
उत्तमपुरुष-	करिष्यामि	करिष्याव	करिष्याम

(भात्मनेपद) (लट् लकार)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुष-	कुरुते	कुरुते	कुरुते
मध्यमपुरुष-	कुरुधे	कुरुधे	कुरुध्वे
उत्तमपुरुष-	कुरुव	कुरुव	कुरुम्वे

(लृट् लकार)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुष-	करिष्ये	करिष्येते	करिष्यन्ते
मध्यमपुरुष-	करिष्यसे	करिष्येधे	करिष्यध्वे
उत्तमपुरुष-	करिष्ये	करिष्यावहे	करिष्यामहे

कृ (करना) (परस्मैपद)

(लोट् लकार)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुष-	करोतु	कुरुताम्	कुरुन्तु
मध्यमपुरुष-	कुरु	कुरुतम्	कुरुम
उत्तमपुरुष-	करनाणि	करताव	करताम

(लङ् लकार)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुष-	अकरोत्	अकुरुताम्	अकुरुव
मध्यमपुरुष-	अकरोः	अकुरुतम्	अकुरुत
उत्तमपुरुष-	अकरवम्	अकुरुव	अकुरुव

(विधिलिङ् लकार)

प्रथमपुरुष-	कुर्याद्	कुर्याताम्	कुर्युः
मध्यमपुरुष-	कुर्याः	कुर्यातम्	कुर्यात
तृतीयपुरुष-	कुर्याम्	कुर्याव	कुर्याम

(आत्मनेपद)

लोट् लकार

प्रथमपुरुष-	कुरुताम्	कुर्याताम्	कुर्याताम्
मध्यमपुरुष-	कुरुष्व	कुर्याथां	कुरुष्वम्
तृतीयपुरुष-	करवे	कुरवाकहे	करवायहे

(लङ् लकार)

प्रथमपुरुष-	अकुरुत	अकुर्याताम्	अकुर्यात
मध्यमपुरुष-	अकुरुधाः	अकुर्याथां	अकुरुष्वम्
तृतीयपुरुष-	अकुर्वि	अकुर्वहि	अकुर्यामहि

(विधिलिङ् लकार)

प्रथमपुरुष-	कुर्वीत	कुर्वीयताम्	कुर्वीरन्
मध्यमपुरुष-	कुर्वीथा	कुर्वीयाथां	कुर्वीष्वम्
तृतीयपुरुष-	कुर्वीय	कुर्वीवहि	कुर्वीमहि

-सम्पादक सहायकः
वि.सं.अ.

सुरुचिपूर्ण मासिक बाल संस्कृत पत्रिका

“संस्कृत-चन्द्रिका”

नैतिक-मूल्यों के साथ-साथ

सम्पूर्ण देश के बाल-साहित्यकारों तथा नवोदित प्रतिभाओं

की लेखनी की समुक्त प्रस्तुति

“संस्कृत-चन्द्रिका”

(आई.एस.एस.एन.-2347-1565)

संस्कृत भाषा के प्रचार-प्रसार हेतु प्रयत्नशील दिल्ली संस्कृत अकादमी, दिल्ली सरकार द्वारा सरल संस्कृत-भाषा में प्रकाशित एक ऐसी सुरुचिपूर्ण एवं ज्ञान-विज्ञान तथा नैतिक शिक्षा की बाल- मासिक पत्रिका जो प्रत्येक वर्ग के पाठक-समुदाय की अपेक्षा के

मूल्य:- एक प्रति रु.२५/- मात्र, वार्षिक सदस्यता शुल्क रु. २५०/- मात्र
सुरुचि सम्पन्न स्वस्थ सकारात्मक अधिष्ठाता की संवाहिका

“संस्कृत-चन्द्रिका”

के स्थायी अभ्येता बनें।

आज ही अपना वार्षिक सदस्यता शुल्क नगद, मनीआर्डर अथवा दिल्ली में भुनाये जाने योग्य बैंक ड्राफ्ट दिल्ली संस्कृत अकादमी के नाम से भिजवाकर सदस्यता प्राप्त करें।
शुल्क मल्टी सिटी चेक द्वारा भी स्वीकार्य होगा।

पत्र व्यवहार का पता --

सचिव/ सम्पादक, दिल्ली संस्कृत अकादमी, दिल्ली सरकार
प्लॉट सं.-५ झण्डेवालान, करोलबाग, नई दिल्ली-११०००५
दूरभाष सं.- ०११-२३६३५५९२, २०९२०३६३

RNI No.
DELSAN/2002/8921

प्रकाशक एवं मुद्रक सचिव, दिल्ली संस्कृत अकादमी
के स्वामित्व में अकादमी के कार्यालय प्लॉट सं.-५,
झण्डेवालान, करोलबाग, नई दिल्ली-११०००५
से प्रकाशित